

ВЛАДАНА ПУТНИК ПРИЦА

ПОДИЗАЊЕ ТРИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ 1928. ГОДИНЕ КАО ПРЕКРЕТНИЦА У РАЗВОЈУ АРХИТЕКТУРЕ ШКОЛСКИХ ЗГРАДА

САЖЕТАК:

Београд је током треће деценије XX века био суочен са озбиљним недостатком основних школа. Проблем је кулминирао 1928. године, када је на иницијативу грађана општина града Београда пројектовала две и помогла изградњу треће школе у насељима која су тада чинила периферију града. Осим што су значајне као школе које су подигнуте после вишегодишње паузе, основне школе на Булбулдеру, Вождовцу и Душановцу представљале су својеврсну прекретницу у развоју архитектуре школских зграда. Осим што су биле функционалне и хигијенски задовољавајуће грађевине, три школе приказане у овом раду најавиле су и даљи развој у изградњи школа, тако иницирајући коначно доношење Развојног плана Општине града Београда. Истраживање овог до сада недовољно истраженог поља градитељских остварења омогућило је и да се детаљније расветли улога историографији готово непознатих општинских архитеката Жарка Крстића и Десанке Манојловић, али и појава, до сада мало познатог аутора, грађевинског инжењера Радослава Тодоровића.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: основне школе, архитектура, Београд, 1928. година

ABSTRACT:

During the 1930s, Belgrade was facing a serious deficiency of primary schools. The problem culminated in 1928 when, at the initiative of its citizens, the Municipality of Belgrade designed two and helped the construction of a third school, in settlements at the time being the city outskirts. Along with their significance as schools that were built after a long standstill, the primary schools in Bulbulder, Voždovac and Dušanovac represented a turning point in the development of school building architecture. In addition to their functionality and good hygiene standards, the three schools presented in this paper also announced the further advancement in school construction, initiating the final adoption of the Belgrade Municipality development plan. The research of this, so far insufficiently explored, field of construction has made it possible to shed the light and present more details about the role of architects Žarko Krstić and Desanka Manojlović, nearly unknown to the historiography, as well as the work of a little-known author, construction engineer Radoslav Todorović.

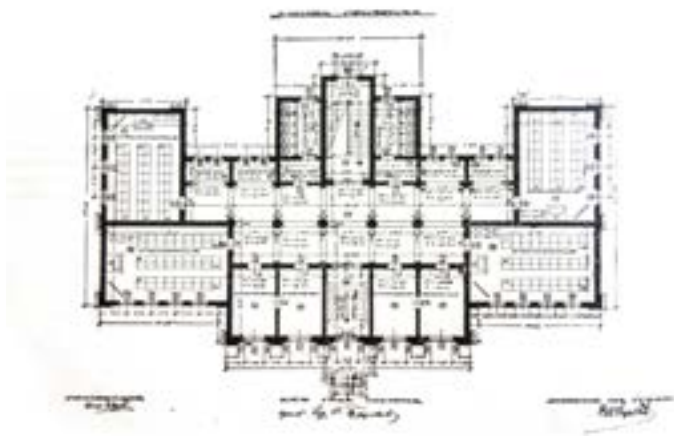
KEYWORDS: primary schools, architecture, Belgrade, year 1928

Увод

„Ми тиме испуњујемо заветну мисао неумрлог Змаја чија деца, српска деца, тако топло моле и из једне душе кличу: *Дижимо школе!*”¹

П рва наменски пројектована основна школа у Београду подигнута је тек 1893. године на Дорћолу, према пројекту архитекте Милана Капетановића (1859–1934).² Само две године касније архитекта Милан Антоновић (1868–1929) пројектовао је основну школу на Палилули.³ Архитекта Јелисавета Начић (1878–1955) је 1906. године израдила нацрт за Основну школу „Краљ Петар I”, која је према речима архитекте Жарка Крстића (?–1941) представљала

велики искорак у архитектури школских зграда, како естетски, тако и функционално.⁴ Током 1907. и 1908. године подигнуте су још четири школе.⁵ Потом је уследио прекид од тринаест година и тек је 1922. године поново започета изградња неколико школа на периферији Београда. По завршетку Првог светског рата настава у школама је морала да се организује у две смене услед великог прилива становништва у престоницу и неминовног пораста броја деце.⁶ Како је Жарко Крстић закључио, од 1923. године је уследио још један „неопростиви прекид” који је трајао до 1927. године, када су грађани покренули иницијативу за изградњом нових основних школа, нарочито у предграђима.⁷ Општина је услишила апел грађана и после више од пет година издвојила део из доларског зајма за подизање нових и до-

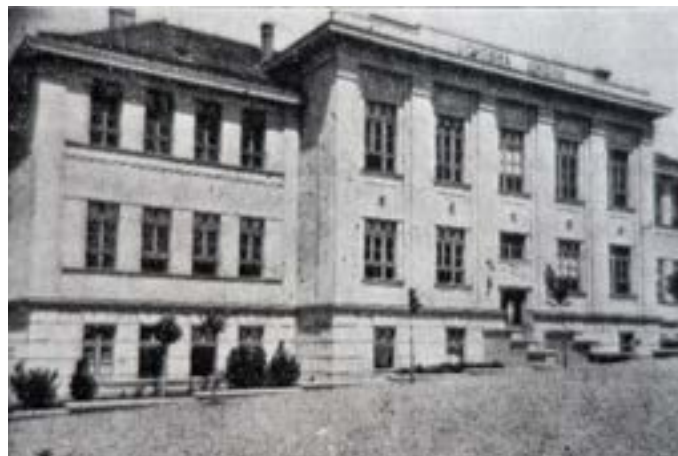
Сл. 1 / Пројекат основне школе на Булбулдеру, основа приземља, 1928. (Београдске општинске новине 16, 1931)

зиђивање старих школа.⁸ Школски одбор и општинска управа Београда су потом приступили формирању програма за изградњу нових школа и уложили знатан напор како би се подигао што већи број основних школа.⁹ Грађевинско одељење општине добило је инструкције да изради пројекте за нове основне школе. Као резултат овог напора крајем треће и током четврте деценије XX века подигнуте су основне школе на Булбулдеру, у Улици Војислава Илића, на Теразијама, Гундулићевом венцу, Западном Врачару, предграђу краљице Марије и Вождовцу.¹⁰ До 1931. године број основних школа на територији Београда се попео на 22.¹¹ За овај рад издвојене су три основне школе подигнуте 1928. године у Београду које су означиле одређену прекретницу у развоју како општинске стратегије, тако и архитектуре школа. То су основне школе подигнуте на територији три тадашња београдска предграђа: Булбулдер, Вождовац и Душановац.¹²

Питање просветне реформе било је у директној вези са проблемом пројектовања школских здања.¹³ Нова стратегија пројектовања основних школа по први пут је подразумевала и обавезно пројектовање одвојене сале за свечаности и фискултуру са позорницом, која би по потреби могла да се издаје, најпре соколским друштвима, али и другим удружењима. Купатила су такође била предвиђена, као и обавезно присуство школског лекара и болничарке у оквиру школе.¹⁴

Основна школа на Булбулдеру

Булбулдер је био нехигијенско насеље настало после 1919. године које је махом настањивала радничка класа и сиротињско становништво, а које је тек 1929.

Сл. 2 / Основна школа на Булбулдеру (Београдске општинске новине 16, 1931)

године званично постало део Београда.¹⁵ Попут многих других зона периферије Београда, било је урбанистички неуређено.¹⁶ Међутим, оснивањем Друштва за улепшавање Булбулдера, учињено је много на побољшању урбане слике овог предграђа.

Основна школа на Булбулдеру, као и Основна школа на Вождовцу подигнуте су као резултат нове стратегије општине. Како аутор школе на Булбулдеру, архитекта Жарко Крстић наводи пројектована је и изведена „потпуно модерно са бољим и скупоценијим материјалом на опште задовољство школских власти.”¹⁷ Општина је донирала плац између улица Југословенске (данас XXI дивизије) и Лесковачке (данас Мехмеда Соколовића) површине 5.000 м², од којих је 3.448,35 м² одређено за школу, док је на преосталих 1.551,65 м² било предвиђено за изградњу цркве.¹⁸ Површина школе је износила 714,37 м², док је остатак плаца био резервисан за двориште.¹⁹ Изградња школе коштала је 2.500.000 динара,²⁰ а инвеститор је према неким изворима био Суд Општине београдске.²¹

Новине су најављивале да ће Основна школа на Булбулдеру бити најмодернија у Београду.²² Свечано освећење камена темељца организовано је 24. јуна 1928. године.²³ Том приликом певало је Певачко друштво „Никола Тесла”.²⁴ За извођаче радова одабрано је грађевинско предузеће „Рад”.²⁵ Основна школа на Булбулдеру је свечано освећена 2. децембра 1928. Школу је том приликом осветио патријарх Димитрије, што говори о значају који је овај догађај имао за друштвени живот Београда.²⁶ Свечаности је присуствовао и аутор здања Жарко Крстић,²⁷ али и архитекта Мо-

Сл. 3 / Основна школа на Булбулдеру, ме-
даљон са лавом дејеша (фотографија
аутора)

Сл. 4 / Основна школа на Булбулдеру,
рељеф изнад улаза (фотографија аутора)

мир Коруновић, који је био задужен за пројектовање суседне цркве Светог Лазара (1935–1936).²⁸

О аутору пројекта Жарку Крстићу у историографији се мало зна, осим да је био запослен у Општини града Београда, где је као шеф Грађевинског одељка махом био задужен за одобравање пројеката приликом издавања грађевинске дозволе.²⁹ Био је супруг архитекте Милице Крстић (1887–1964), која је дала велики допринос развоју архитектуре школских здања, пројектима за зграде Друге женске (1931–1936) и Прве мушке гимназије (1936–1938).³⁰ Основна школа на Булбулдеру је, за сада, једино познато дело Жарка Крстића.

Школа је пројектована са осам учионица, амбулантом, библиотеком, салом за свечаности, забавиштем и кухињом са склоништем за сиромашну децу.³¹ Састојала се од сутерена, приземља и спрата, а имала је и централно парно грејање, што је била новина у школској архитектури не само у београдској средини.³² Кров је био покривен црепом. У школу се улазило на главни или споредни улаз, оба су водила до пространог вестибила, одакле су се ходници простирали ка четири учионице и четири канцеларије: за учитеље, управника и библиотеку (сл. 1). У ходницима су били смештени одељци за одлагање гардеробе. Гранитно степениште је водило на спрат, где су се такође налазиле четири учионице и свечана сала. Површина учионица је износила од 55,8 до 63,86 м², док је висина учионица била 4 м. У учионицама је био постављен дрвени патос, док су ходници били покривени плочицама. Зидови су били офарбани масном бојом. Ширина ходника износила је 3 м. Сала за свечаности површине 174,5 м² је уједно служила као гимнастичка сала.³³ У

њој се састајало Друштво за улепшавање Булбулдера,³⁴ а Соколско друштво Београд III ју је користило до изградње Соколског дома 1932. године.³⁵ Тадашње новине називале су је „најмодернијом основном школом у сред Булбулдера”.³⁶

Иако је по питању функционалности и опремљености била модерна, архитектура школе на Булбулдеру се у великој мери ослањала на архитектуру академизма.³⁷ У питању је једна модернизована и прочишћена верзија постакадемизма која је у великој мери доминирала међуратном архитектуром.³⁸ Прочељем доминира централни ризалит са низом од по пет прозора у приземљу и на спрату који су рашчлањени стилизовано сведеним лезенама (сл. 2). Централни ризалит се завршава класичним кровним венцем изнад којег је натпис „Основна школа” ћирилицом. Зона сутерена је визуелно издвојена рустично обрађеним сокллом. Између прозорских отвора у зони приземља и спрата смештена су поља с медаљонима у којима се налазе представе главе деце (сл. 3). Изнад главног улаза се налази рељеф на којем су приказана три нага детета. Дете у левом углу седи на клупи и чита књигу, док дете у десном углу такође седи на клупи, али у рукама држи геометријска тела. Дете у центру стоји, у десној руци држи шестар, док се левом наслања на књиге на столу, где се такође налази и глобус. На зиду у позадини је окачена слика на којој су приказане палма и пирамида у даљини. Ова складна композиција са драперијом у позадини изгледа као позоришна сцена (сл. 4). Символика овог рељефа је јасна и указује на функцију коју би институција основне школе требало да представља у едукативном развоју детета. Међутим,

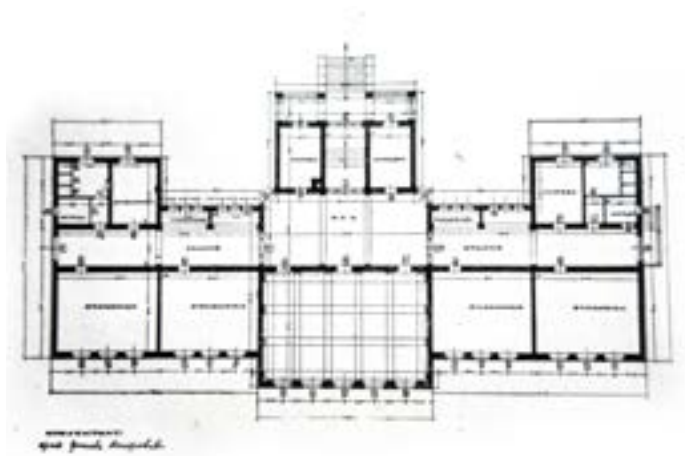
Сл. 5 / Основна школа на Булбулдеру, данашњи изглед (фотографија аутора)

рељеф попут овог представља крајње несвакидашњи и специфичан пример у архитектури школских зграда. Рељеф се такође може тумачити у духу времена, јер је настао у доба успона употребе алегоријских рељефа у архитектури, како приватној, тако и државној. Иако је коришћење алегоријске фасадне скулптуре било у великој мери заступљено у међуратној архитектури Београда, паралеле на другим школским зградама се не могу пронаћи, чинећи основну школу на Булбулдеру јединственим примером.

Иако је пројектована за 450 ђака, у школу на Булбулдеру је током прве три године уписан чак 741 ђак,³⁹ што је показало да општина није у довољној мери стратешки проценила реалне потребе становништва тог предграђа. Школа је тек шездесетих година добила још један спрат (сл. 5).⁴⁰

Основна школа на Вождовцу

Вождовац је насеље које је формирано крајем XX века, а до четврте деценије XX века га је претежно насељавало сиромашно становништво.⁴¹ Основна школа на Вождовцу основана је 1905. године. Већ током 1907–1908. године подигнута је наменска школска зграда.⁴² Међутим, услед великог прилива становништва у овај крај после Првог светског рата,⁴³ капацитети основне школе су крајем треће деценије XX века постали недовољни за број деце који је настањивао ово предграђе. Како би се прикупила средства за изградњу нове школске зграде основан је школски одбор којем се прикључило и Друштво за улепшавање Вождовца. Општина града Београда је захваљујући њиховом ангажману издвојила средства за подизање нове основне

Сл. 6 / Пројекат основне школе на Вождовцу, основа и приземља, 1928. (Београдске општинске новине 16, 1931)

школе на Вождовцу.⁴⁴ Темељи школе су свечано освешћени 5. августа 1928. године.⁴⁵

Пројекат школе је израдила архитекта Десанка Манојловић. Попут њеног колеге Жарка Крстића, и о Десанки Шанки Манојловић се веома мало зна услед недостатка грађе или личне заоставштине које би осветлиле њен живот и рад. Познато је да је Десанка Манојловић поред Основне школе на Вождовцу пројектовала још два архитектонски веома успела школска здања: Основну школу „Краљица Марија” (1930–1933) и Основну школу на Топчидеру (1936). Такође, пројектовала је Дечји диспансер у Ломиној улици 1930. године.⁴⁶

Површина имања износила је 27.109,77 м², док је школа заузимала 931,07 м².⁴⁷ Имала је сутерен и приземље. Поред четири учионице, школа је имала две канцеларије, амбуланту, библиотеку, салу за свечаности и гимнастику. У сутерену су били смештени кухиња, трпезарија, забавиште и купатило. У склопу школе пројектована су и два служитељска стана. Школа је била опремљена централним парним грејањем.⁴⁸ Под у учионицама био је дрвени патос, док су у ходницима биле плочице. Зидови су били обојени масном фарбом. Улазно степениште било је изведено од вештачког камена. Вишесегментни кров је био прекривен црепом. Висина таванице у учионицама је износила је 4,2 м, док је њихова површина била 58,5 м². Ходник је био ширине 3 м, а свечана сала је имала површину од 135 м².

У школу се улазило преко трема (сл. 6). Лево и десно од улаза су се налазиле канцеларије за учитеље и управника. Из вестибила се ступало у простран хол који је право водио у свечану салу, док су лево и десно

Сл. 7 / Основна школа на Вождовцу (Београдске општинске новине 16, 1931)

ходници водили ка учионицама, гардеробама и тоалетима. У једном крилу су били апотека и соба за домара, док су у другом крилу биле библиотека и остава (сл. 7). Постојао је и један бочни излаз на крају левог крила. Централни ризалит заузима истурени улазни трем који формирају квадратни ступци са плитким капителима који се понављају и на лезенама на фасади трема (сл. 8). Између стубаца је ограда од кованог гвожђа геометријске орнаментике. Зона сутерена је изведена од масивних обрађених блокова, док се иста шема у блажој мери понавља у зони приземља. Са дворишне стране централним ризалитом, иза којег се налази свечана сала, доминирају велики прозорски отвори рашчлањени лезенама поновљеним са прочеља (сл. 9). Општи утисак вождовачке школе је да је у питању умерена, поетична архитектура која се ослања на традицију академизма, али са одређеним декоративним елементима који дискретно одступају од канона и одражавају лични печат архитекте Десанке Манојловић, која ће свој таленат у пуној мери изразити тек на својим будућим пројектима.

Вождовачка школа је у односу на остале школске зграде имала највећи парк у Београду од 25.766,53 м² који је уредило вртарско одељење општине града Београда. Укупни трошкови изградње износили су 1.550,876 динара.⁴⁹ Школа је била пројектована да прими 360 ђака, али је до 1931. године тај број износио 511.⁵⁰ За разлику од друга два примера, школска зграда на Вождовцу није дозифивана, већ је архитекта Никола Шерцер са својим тимом 1954. године пројектовао нову школу, која је бочним улазом перголом повезана са старом зградом.⁵¹

Сл. 8 / Основна школа на Вождовцу, данашњи изглед улазног шрема (фотографија аутора)

Основна школа на Душановцу

Као и на Булбулдери, иницијативом локалног становништва покренута је изградња основне школе на Душановцу на углу улица Војводе Глигора (данас Устаничка) и Ђурђевске (данас Мишка Јовановића). Душан Спасић оставио је Друштву за улепшавање Душановца плац са циљем да се на њему подигне школа. Друштво за улепшавање Душановца прикупило је средстава за изградњу школе организовањем бројних забава. Када је завршена, основна школа на Душановцу је у *Полицији* окарактерисана као „лепа, модерна хигијенска зграда, најлепша основна школа у Београду”. Школу је свечано отворио тадашњи председник општине Коста Кумануди. Општина града Београда је том приликом приложила 500.000 динара, што је била половина укупних трошкова изградње. Школско звоно поклонила је ливница „Југ”, која је такође по повољној цени израдила скамије. У оквиру основне школе постојало је и обданиште, а под окриљем школе грађани су основали фонд за помагање сиромашним ђацима.⁵²

Пројекат школе израдио је, историографији до сада мало познат, грађевински инжењер Радослав Тодоровић (1893–?), инспектор Министарства просвете.⁵³ Поред основне школе на Душановцу, познато је да је он потписао и пројекат за гимназију краља Александра I на Топчидерском брду. Сматра се да је могуће да је Радослав Тодоровић као овлашћено лице Министарства просвете само потписивао пројекте, те да су прави аутори остали до данас непознати.⁵⁴

Површина поклоњеног имања износила је 2.771 м², док је школа заузимала 520,02 м². Грађевина се састоја-

Сл. 9 / Основна школа на Вождовцу, данашњи изглед дворинне фасаде (фотографија аутора)

ла од сутерена, приземља и спрата. Кров је покривен лимом и црепом. Степениште је армирано бетонско. У учионицама је дрвени патос. Тоалети су се налазили у склопу зграде. За разлику од друге две школе, у школи на Душановцу грејало се ложењем пећи. Школа је имала две канцеларије и осам учионица, од којих су по потреби, спајањем две служиле као свечана и гимнастичка сала.⁵⁵ Учионице су биле површине 59,47 м², а висина таванице 3,9 м. Школа је већ 1930. године добила још један спрат. Тако је од иницијално предвиђених 360 ученика до 1931. године ову школу похађало 894 ђака.⁵⁶

Услед недостатка фотографија из периода после изградње, као и техничке документације, тешко да се може говорити о архитектури душановачке школе. Током година фасада зграде је више пута мењана, али на основу стања на терену и даље је видљив оригинални сокл од камена, као и кровна тераса, за коју се може претпоставити да је служила за сунчање ђака, што је било у складу са тада актуелним приступом сузбијања туберкулозе (сл. 9). Данас се у згради налази Народни универзитет „Светозар Марковић”.

Осврт на даљи ток градње основних школа

После 1928. године појавио се талас изградње основних школа у Београду. Током 1931. године подигнуте су Основна школа „Ђ. В. Краљ Александар” у Дечанској улици и основна школа на Чукарици, а започета је изградња основних школа у Шуматовачкој, Војислава Илића и на Дедињу.⁵⁷ И поред покренуте стратегије по питању изградње нових школа, у Краљевини Југославији је 1931. године једна школа долазила на 1.700 становника, док је у Швајцарској тај број из-

Сл. 10 / Основна школа на Душановцу, данашњи изглед (фотографија аутора)

носио 870, у Данској 740, а у Белгији чак 520.⁵⁸ Само у Београду је у том периоду основну школу похађало 10.000 ученика.⁵⁹ Међутим, за разлику од претходне, у четвртој деценији XX века значајно је истаћи да је општина града Београда већ оформила одређену стратегију по питању изградње нових школа, првенствено доласком Милана Нешића на место председника општине 1930. године.⁶⁰

Школе су и почетком четврте деценије XX века критиковане због лоше хигијене и стања у којем су се школске зграде налазиле.⁶¹ И поред покренуте иницијативе и прекретнице у стратегији изградње основних школа на територији Београда, Наталија Николајевић, шеф школске хигијене општине града Београда, 1930. године је у *Београдским општинским новинама* критиковала генерално стање школских зграда, као и њихов недостатак.⁶² С друге стране, Жарко Крстић је истакао да је квалитет зграда основних школа у Београду 1931. године био бољи него гимназија. Он је том приликом дао предлог стратегије изградње основних школа за период од наредних десет година,⁶³ који је у пракси само делимично био спроведен. Архитекта Бранко Максимовић истакао је проблем недостатка школских зграда, иако је београдска општина тада већ почела са стратешки промишљеном изградњом. Максимовић је том приликом апеловао да школе на периферији добију велика дворишта са зеленилом.⁶⁴ За боља и зеленија школска дворишта се у истом периоду залагао и Влада Петровић, одборник општине града Београда.⁶⁵ Доктор Коста Јовановић се залагао преко општинског гласила за школе на отвореном.⁶⁶ Школе на чистом ваздуху промовисане су као средство борбе

против туберкулозе услед реформе педагогије крајем XIX века. Покрет за васпитање у природи јавио се почетком XX века у Европи под утицајем Русоовог концепта повратка природи насупрот традиционалном моделу школе која је подразумевала строгу контролу и надзирање ђака.⁶⁷ Током четврте деценије Међународни конгрес за модерну архитектуру (СИАМ)⁶⁸ је на својим скуповима расправљао о проблемима школске архитектуре, а такође су организовани бројни скупови посвећивани искључиво реформи школског система.⁶⁹

Школе које су подигнуте у првом таласу изградње нису биле нарочито позитивно примљене у стручној јавности. Бранко Максимовић их је окарактерисао као монотоне и непривлачне. Он се залагао за у свету актуелни павиљонски тип школе, што никада није у потпуности заживело у београдској средини.⁷⁰ Жарко Крстић је почетком четврте деценије делио Максимовићево мишљење по питању изградње школа павиљонског типа, али је ипак сматрао да класичан тип основне школе може бити успешан, под условом да задовољава све параметре савремене и хигијенске школе.⁷¹ Утопистички карактер павиљонског типа школе истакао је још 1931. године Слободан Видаковић.⁷² С друге стране, у Загребу је 1929. године основана прва приватна шумска школа на Тушканцу.⁷³ У Београду је 1930. године подигнута Теразијска основна школа, која је имала терасу за сунчање ђака.⁷⁴ Архитекта Андрија Катеринић је на свом пројекту Основне школе „Војислав Илић” из 1931. године, такође предвидео терасе.⁷⁵ Коначно, захваљујући Лиги против туберкулозе у Београду је 1937. године отворена и прва школа за слабу и туберкулозну децу у непосредној близини Основне школе „Престолонаследник Петар II”. Школу је пројектовао архитекта Игњат Поповић (1904–1973) према принципу школе на отвореном који је био заступљен широм Европе, са стакленим покретним панелима и окружену зеленилом.⁷⁶

Иако је прва половина четврте деценије обележена бригом општинске управе града Београда око изградње дечјих установа, нарочито основних школа,⁷⁷ 1936. године поново је забележен мањак школа и покренута је нова стратегија изградње. Тада је најављено подизање још једне основне школе на Булбулдеру,⁷⁸ непуних десет година по завршетку прве. До Другог светског рата број основних школа у Београду порастао је на 54.⁷⁹

Закључак

Година 1928. остаће запамћена као преломна у стратегији изградње основних школа у Београду. Како је те године грађевински рејон готово удвостручен,⁸⁰ проблем недостатка школа се повећао, нарочито у зони новопридружених предграђа. Изградња три основне школе у периферним насељима Београда покренула је до тада веома пасивну општину. Доношење новог Закона о народним школама 1929. године је додатно помогло модернизацију параметара школског система, отворивши притом и могућност за реформу архитектуре школских зграда.⁸¹ Како би се подизао што већи број школа, основан је и Државни школски фонд. Иако је највећа кочница у изградњи већег броја школа током прве половине XX века у Београду била недостатак средстава,⁸² лоша или готово непостојећа стратегија је само додатно допринела неповољној ситуацији. Основне школе подигнуте у три београдска предграђа представљају изванредан искорак у приступу пројектовању школских зграда, најављујући тенденције у модернизацији школа, које ће се током четврте деценије XX века готово приближити европским токовима.

др Владана Б. Путник Прица,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
vladana.putnik@f.bg.ac.rs

НАПОМЕНЕ

- 1] Цитат из говора председника општине града Београда Милана Нешића поводом отварања Основне школе краља Александра I на Теразијама 1931. године; *Београдске општинске новине*, 1. фебруар 1931: 192.
- 2] Правила о грађењу школа 1885; Ђурић Замоло 2009: 200–207.
- 3] Крстић 1931: 1037; Недић 1981; Ђурић Замоло 2009: 22–39.
- 4] Крстић 1931: 1038; Минић 1956: 451–458; Ђурић-Замоло 1996: 45–49; Маневић 2008: 296; Ђурић-Замоло 2009: 218–227.
- 5] Крстић 1931: 1038.
- 6] Николова 1999: 12; Исић 2005: 154.

- 7] 1931: 1039.
- 8] *Политика*, 4. март 1928: 10.
- 9] Петровић 1931: 5; Крстић 1931: 1039.
- 10] *Политика*, 4. март 1928: 10.
- 11] Петровић 1931: 5; Исић 2005: 190.
- 12] Исић 2005: 189.
- 13] Максимовић 1930: 68.
- 14] *Политика*, 4. март 1928: 10.
- 15] Вуксановић Мацура 2012: 189, 209.

- 16] *Београдске оштинске новине*, 1. март 1933: 205.
- 17] Крстић 1931: 1040.
- 18] *Време*, 25. јун 1928: 7.
- 19] Крстић 1931: 1047.
- 20] *Политика*, 9. децембар 1928: 7.
- 21] *Правда*, 25. јун 1928: 4.
- 22] *Време*, 25. јун 1928: 7.
- 23] *Политика*, 25. јун 1928: 5.
- 24] *Правда*, 25. јун 1928: 4.
- 25] *Време*, 25. јун 1928: 7.
- 26] *Политика*, 9. децембар 1928: 7.
- 27] Николова 1999: 25.
- 28] *Правда*, 3. децембар 1928: 4; Кадијевић 1996: 82.
- 29] На већини техничке документације Општине града Београда, која се чува у Историјском архиву Београда стоји потпис Жарка Крстића за пројекте који су добили грађевинску дозволу. *Политика*, 25. јун 1928: 5. О тачној функцији Жарка Крстића у Општини града Београда сазнајемо из помена који је супруга Милица Крстић дала у *Оштинским новинама* 29. маја 1941.
- 30] АЈ, Фонд Министарства грађевина, ф-62-39, *Персоналије – Милица Крстић*; Ђурић Замоло 1996: 44–45; Тошева 1997: 100; Маневић 2008: 211.
- 31] *Време*, 3. децембар 1928: 7; Петровић 1931: 5.
- 32] *Политика*, 25. јун 1928: 5.
- 33] Крстић 1931: 1047.
- 34] *Београдске оштинске новине*, 1. март 1933: 205.
- 35] *Време*, 3. децембар 1928: 7; *Политика*, 9. децембар 1928: 7; Тошева 1998: 51; Путник 2015: 76–77.
- 36] *Илустрирани листи*, 12. новембар 1929: 9.
- 37] О архитектури академизма у српској средини: Кадијевић 2005.
- 38] Богдановић 1973.
- 39] Крстић 1931: 1047.
- 40] За ову информацију захваљујем оцу Браниславу Путнику. Школа је почетком седамдесетих година постала основна школа за децу са посебним потребама. Данас се налази у одличном стању.
- 41] Вуксановић Мацура 2012: 50–55, 189, 214.
- 42] Николова 1999: 25.
- 43] Вуксановић Мацура 2012: 214.
- 44] *Време*, 6. август 1928: 7.
- 45] *Политика*, 6. август 1928: 7.
- 46] За информације о Десанки Манојловић захваљујем Милошу Јуришићу и Милану Миловановићу; Маневић 2008: 254.
- 47] Крстић 1931: 1048.
- 48] *Политика*, 23. децембар 1928: 6; Николова 1999: 25.
- 49] *Време*, 6. август 1928: 7; *Политика*, 23. децембар 1928: 6; Крстић 1931: 1048.
- 50] Крстић 1931: 1048.
- 51] ИАБ, ф-6-9-1954.
- 52] *Политика*, 14. септембар 1928: 6.
- 53] Марковић 1939: 8; Николова 1999: 26; Шупут, Бошњак 2005: 60.
- 54] Шупут, Бошњак 2005: 60.
- 55] Николова 1999: 26.
- 56] Крстић 1931: 1049.
- 57] *Време*, 9. мај 1931: 9.
- 58] Видаковић 1931: 1126.
- 59] *Време*, 9. мај 1931: 9.
- 60] *Време*, 25. јун 1931: 9.
- 61] Николајевић 1930: 281.
- 62] 1930: 282.
- 63] 1930: 1050.
- 64] 1930: 704, 707.
- 65] 1931: 8.
- 66] 1931: 595–597.
- 67] Стајић 1933: 560; Фуко 1997: 165–167, 199–200; Roth-Čerina 2011: 62–63.
- 68] Congrès Internationaux d'Architecture Moderne.
- 69] Roth-Čerina 2011: 70.
- 70] 1930: 707–708.
- 71] 1931: 1038.
- 72] 1931: 1125.
- 73] Roth-Čerina 2011: 67.
- 74] Николова 1999: 12.
- 75] *Време*, 9. мај 1931: 9; 25. јун 1931: 9.
- 76] *Београдске оштинске новине*, 1. април 1937: 347–348; Маневић 2008: 327. У згради се данас налази Центар за ликовно образовање Шуматовачка: http://www.sumatovacka.rs/articles/view/32/46/%D0%9E-%D0%9D%D0%90%D0%9C%D0%90.html?menu_id=63 [29. 3. 2018]
- 77] Симић 1934: 376.
- 78] *Београдске оштинске новине*, 1. август 1936: 547–548.
- 79] Џуверовић 1954: 372.
- 80] Gašić 2010: 60.
- 81] Закон о народним школама 1929.
- 82] Николова 1999: 12.

ЛИТЕРАТУРА

- Булбулдер ће добити најмодернију школску зграду у Београду и лепу цркву (1928), *Време*, 25. јун: 7.
- Велика свечаност на Булбулдеру (1928), *Правда*, 25. јун: 4.
- Видаковић, С. (1931), Наши социјални проблеми (II – школско питање), *Београдске олимпијске новине* 17: 1123–1130.
- Вуксановић Мацура, З. (2012), *Животи на ивици: сјановање сиротиње у Београду 1919–1941*. Београд: Orion art.
- Gašić, R. (2010), Problemi teritorijalnog širenja Beograda između dva svetska rata, *Istorija 20. veka* 3: 57–68.
- Грађење нове основне школе на Господарском путу (1931), *Време*, 25. јун: 9.
- Ђурић-Замоло, Д. (1996), Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета, генерације 1896–1940. године, *Пинус зајиси* 5: 1–70.
- Ђурић-Замоло, Д. (2009), *Грађевине Београда 1815–1914*. Београд: Музеј града Београда.
- Закон о народним школама*. (1929) Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Значај изградње нових основних школа у Београду (1936), *Београдске олимпијске новине* 1. август: 547–548.
- Исић, М. (2005), *Основно школство у Србији: 1918–1941. књ. 1*, Београд: Институт за новију историју Србије.
- Јовановић, К. (1931), Дечје школе на отвореном пољу, *Београдске олимпијске новине* 9: 595–597.
- Јучерашња свечаност на Булбулдеру (1928), *Полијика*, 25. јун: 5.
- Кадјевић, А. (1996), *Момир Корунковић*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Кадјевић, А. (2005), *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Београд: Грађевинска књига.
- Крстић, Ж. (1931), Школске зграде за основну наставу у Београду, *Београдске олимпијске новине* 16: 1037–1050.
- Максимовић, Б. (1930), Нова школа – савремена архитектура у школској реформи, *Београдске олимпијске новине* 14: 704–709.
- Максимовић, Б. (1983), *Идеје и саварности урбанизма Београда 1830–1941*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Маневић З. (ур.) (2008), *Лексикон неимара*, Београд: Грађевинска књига.
- Марковић, В. (ур.) (1939), *Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду*, Београд: непознат издавач.
- Минић, Милан, Прва Београђанка архитект – Јелисавета Начић, *Годишњак града Београда III* (1956), 451–458.
- Недић, С. (1981), Изградња првих модерних школских зграда у Београду: Дорћорлска и палилулска основна школа, *Годишњак града Београда* 28: 97–108.
- Несторовић, Б. (1973), Постакадемизам у архитектури Београда (1919–1941), *Годишњак града Београда* 20: 339–381.
- Николајевић, Н. (1930), Какве треба да су основне школе у Београду, *Београдске олимпијске новине* 6: 281–282.
- Николова, М. (1999), *Школске зграде у Београду до 1941*, Београд: Педагошки музеј.
- Нова школа на Вождовцу (1928), *Полијика*, 23. децембар: 6.
- Освећење нове основне школе на Булбулдеру (1928), *Време*, 3. децембар: 7.
- Освећење нове школе на Булбулдеру (1928), *Полијика*, 9. децембар: 7.
- Освећење темеља нове основне школе на Вождовцу (1928), *Полијика*, 6. август: 7.
- Освећење Теразијске основне школе Краља Александра I (1931), *Београдске олимпијске новине*, 1. фебруар: 191–194.
- Отварање новоподигнуте школе на Душановцу (1928), *Полијика*, 14. септембар: 6.
- Отварање школе на ваздуху (1937), *Београдске олимпијске новине* 4: 347–349.
- Петровић, В. (1931), Београдске основне школе, *Београдске олимпијске новине* 1: 4–12.
- План нове цркве на Булбулдеру (1929), *Илустровани листи*, 12. новембар: 9.
- Подизање нових основних школа у Београду (1931), *Време*, 9. мај: 9.
- Подизање основних школа у Београду (1928), *Полијика*, 4. март: 10.
- Полагање камена темеља за нову зграду основне школе (1928), *Време*, 6. август: 7.
- Правила о грађењу школа и о намештају школском (1885), *Зборник закона и уредаба и расписа по струги грађевинској*, Београд: Министарство грађевина.
- Путник, В. (2015), *Архитектура соколских домова у Краљевини Срба, Хрватина и Словенаца и Краљевини Југославији*. Београд: Филозофски факултет.
- Roth-Čerina, M. (2011), Utjecaj pokreta za odgoj u prirodi na razvoj paviljonske škole: odabrani europski i hrvatski primjeri iz 30-ih godina XX stoljeća, *Prostor* 19 (2011), 60–73.
- Свечано отварање основне школе на Булбулдеру (1928), *Правда*, 3. децембар: 4.
- Симић, В. (1934), Београдска општина за хигијенске и здраве школе, *Београдске олимпијске новине* 5: 376–377.

Скупштина Друштва за улепшавање Булбулдера (1933), *Београдске ојштинске новине*, 1. март: 205.

Стајић, С. (1933), „Школе на чистом ваздуху”, *Београдске ојштинске новине* 9: 560–563.

Тошева, С. (1997), Архитект Милица Крстић (1887–1964), *Годишњак града Београда* 44: 95–114.

Тошева, С. (1998), *Бранислав Којић*, Београд: Грађевинска књига.

Фуко, М. (1997), *Надзирајши и кажњавајши: рођење зајвора*, Београд: Просвета.

Цуверовић, М. (1954), Школство у Београду, *Годишњак града Београда* 1: 372–381.

Шупут, М. Бошњак, Т. (ур.) (2005), *Добројвори Београдском универзитету*, Београд: Универзитет у Београду, Српска академија наука и уметности, Народни музеј.

Summary: VLADANA PUTNIK PRICA

THE CONSTRUCTION OF THREE ELEMENTARY SCHOOLS IN BELGRADE IN 1928 AS A TURNING POINT IN THE DEVELOPMENT OF SCHOOL BUILDING ARCHITECTURE

The first primary school in Belgrade which received a specifically designed building was constructed only in 1893. The lack of tradition and continuity in the planning and modernization of school facilities led to significant standstills in their construction, hence resulting in a deficiency of school buildings in Belgrade area. The reform of education system was thus closely conditioned by the planning and designing of school buildings. The gravity of situation culminated at the end of 1930s, when an initiative by Belgrade citizens and partly the efforts of Belgrade Municipality led to the construction of three primary schools in the then suburb quarters of Bulbulder, Voždovac and Dušanovac. The newly built schools were designed to meet the modern hygienic and functional requirements for education and other activities included in school system. Thus, the new school design included toilets, a medical clinic, a kitchen and a dining room for pupils, with the aim of ensuring that school takes particular care of the children, especially those with a weaker material status. The classrooms were spacious and bright, with large courtyards designed along the school buildings, landscaped in greenery. It is particularly interesting that the first schools designed within the new wave of school building constructing in Belgrade, were located in poverty-stricken settlements in the outskirts of the city. The main reason for such an arrangement were the poorest conditions in the suburban schools, but a significant role was also played by the associations for the enhancement of these neighborhoods, encouraging the Municipality of Belgrade to finance and support the construction of school buildings. There is little knowledge about the authors of three primary schools designed in 1928, although two of them, Žarko Krstić and Desanka Manojlović, used to work in the Municipality of Belgrade. The third author, engineer Radoslav Todorović, remains almost entirely unknown in the historiography.

The period after 1928 was a more favorable time for the education in Belgrade, as the municipality finally established a certain strategy for constructing new school buildings. However, the overall condition of schools continued to be largely criticized by daily newspapers and the municipal bulletin. Even the newly constructed schools were designated as retrograde. However, an appeal for reforming the school system through architecture was present throughout Europe at the time. Specific open-air schools, pavilion types of schools and schools in the forest emerged, as a special blend of health, education and architecture. In Belgrade, an open-air school for sick and tuberculous children was built in 1937. An open-air school was constructed in Belgrade in 1937, designated for the sick and children with tuberculosis. As a result of the campaign for constructing new school buildings, over 50 primary schools were built in Belgrade until the WWII. However, the year 1928 was a turning point in the final formation of the development strategy for elementary schools architecture in Belgrade. The three schools constructed in this period announced a gradual modernization in the educational buildings design that took place over the next decade.

Illustrations

- Fig. 1 The design of Elementary school in Bulbulder area, ground floor plan, 1928. (*Beogradske opštinske novine* 16 (1931))
- Fig. 2 Elementary school in Bulbulder (*Beogradske opštinske novine* 16 (1931))
- Fig. 3 Elementary school in Bulbulder, a medallion with a child's head (photographed by the author)
- Fig. 4 Elementary school in Bulbulder, relief above the entrance (photographed by the author)
- Fig. 5 Elementary school in Bulbulder, modern-day view (photographed by the author)
- Fig. 6 The design of Elementary school in Voždovac, ground floor plan, 1928. (*Beogradske opštinske novine* 16 (1931))
- Fig. 7 Elementary school in Voždovac (*Beogradske opštinske novine* 16 (1931))
- Fig. 8 Elementary school in Voždovac, modern-day view of the entrance porch (photographed by the author)
- Fig. 9 Elementary school in Voždovac, modern-day view of the street façade (photographed by the author)
- Fig. 10 Elementary school in Dušanovac, modern-day view (photographed by the author)